

Ranko Matasović,
Zagreb

ODRAZI INDOEUROPSKIH LARINGALA U SLAVENSKIM JEZICIMA

I. UVOD

O odrazu ie. laringala u slavenskim jezicima napisano je mnoštvo radova, jamačno manje nego li o odrazima laringala u hetitskom ili grčkom, no ipak dovoljno da proučavanje literature o tom problemu učini zahtjevnim poslom. Većina temeljnih priručnika poredbene gramatike slavenskih jezika posvećuje malo pažnje laringalima, ili ih i ne spominje¹. Čak i vrlo pažljivo i suvremeno napisan *Uvod u fonološku povijest slavenskih jezika* Terencea Carltona (1991) nakon kratkoga prikaza laringalne teorije i uloge laringala u ie. prajeziku (83-94) uopće ne razmatra problem odraza laringala u praslavenskoj. U radovima koji uvažavaju taj problem, ili su mu izričito posvećeni, pronalazimo najrazličitija mišljenja o odrazima i relativnoj kronologiji glasovnih promjena povezanih s laringalima, te na ovom mjestu neće biti moguće raspraviti sva ta mišljenja. Umjesto toga, nastojat ću veći dio ovoga referata posvetiti najspornijem pitanju povezanome s odrazom laringala - da li je nastanak baltoslavenskoga (i praslavenskog) akuta neposredna posljedica prisutnosti ie. laringala u baltoslavenskoj, ili nastanak baltoslavenskog akuta s ie. laringalima ima samo posredne veze. Prvu je mogućnost predložio André Vaillant još početkom tridesetih godina², a u novije vrijeme dosljedno ju je zastupao Frederik Kortlandt, čiji su pogledi na povijest praslavenskoga akcenatskog sustava povezani s uvjerenjem da su laringali (odnosno laringalni segment u koji su se ie. laringali stopili) bili prisutni u fonološkom sustavu praslavenskoga

gotovo do razdoblja prvih slavenskih jezičnih spomenika³. Nasuprot tradicionalnomu mišljenju, prema kojemu baltoslavenski akut nastaje na indoeuropskim i baltoslavenskim dugim samoglasnicima, neovisno o tome da li su nastali prijevojnim duljenjem ili uslijed nestanka laringala⁴, Kortlandtov je stav da "the only source of an old acute in Balto-Slavic is an IE laryngeal" (1974: 22). Naknadno je Kortlandt svoju tezu o podrijetlu bsl. akuta proširio i na slučajeve duljenja samoglasnika nastalih uslijed djelovanja Winterova zakona (Kortlandt 1988), pri čemu se i kod gubitka laringala i kod Winterova zakona prema Kortlandtovu tumačenju radi o istom fonetskom procesu - glotalizaciji samoglasnika ispred nestajućega glotalnog zatvora.

Na ovom mjestu ne mogu posvetiti više prostora Kortlandtovoju teoriji, premda se svaki osvrta na problem sudbine laringala u baltoslavenskome neizbježno mora s njom suočiti. Dovoljno je istaknuti da moji vlastiti stavovi koje ću izložiti u ovom referatu najviše duguju Kortlandtovim pogledima, čak i kada se od njih razlikuju.

Prije nego što nastavim, osjećam se obveznim iznijeti neke pretpostavke o fonološkom sustavu ie. prajezika. Premda bi se moglo ustvrditi da ni jedna hipoteza o ie. prajeziku nije tako sigurna da ju barem netko među suvremenim lingvistima ne bi osporio, većina je pretpostavaka koje slijede gotovo općeprihvaćena u indoeuropeistici⁵.

- 1) Indoeuropski je prajezik imao tri laringala koji se algebarski označavaju kao *h₁, *h₂ i *h₃, budući da je njihova fonetska interpretacija krajnje nesigurna⁶.
- 2) Indoeuropski je prajezik imao tonski naglasak, poput vedskoga. U svakoj riječi samo je jedan slog mogao nositi visoki ton, koji označujemo slovom ^H iznad dotičnog sloga⁷.
- 3) Indoeuropski prajezik imao je samo četiri samoglasnika, *e, *o, *ē, *ō, te sonante *r, *l, *m, *n *y i *w, koji su mogli biti slogotvorni i neslogotvorni. Samoglasnik *a bio je posve marginalan, ili ga, što je vjerojatnije, uopće nije bilo. Riječi koje prema tradicionalnoj rekonstrukciji sadržavaju *a ili *ā treba rekonstruirati s *h₂, *h₂e, odnosno *eh₂.
- 4) Riječ u ie. prajeziku nije mogla početi samoglasnikom; riječi koje tradicionalna indoeuropeistika rekonstruira s početnim samoglasnicima počinjale su laringalima⁸.
- 5) Okluzivi koje tradicionalna indoeuropeistika rekonstruira kao *zvučne* bili su u razdoblju neposredno prije raspada ie. prajezika doista fonetski zvučni. Zastupnici *glotalne teorije* nisu pružili dovoljno jake argumente za reinterpretaciju ie. *b, *d, *g, *g' i *g^w kao *glotaliziranih* okluziva⁹.

2. RAZVITAK IE. LARINGALA U BALTOSLAVENSKOME

Promjene koje su zahvatile ie. laringale od raspada ie. prajezika do ranoga praslavenskoga izložit ću približnim kronološkim redoslijedom. U nekim slučajevima relativnu kronologiju glasovnih promjena nije moguće sigurno utvrditi, premda ih s dosta uvjerljivosti možemo pripisati baltoslavenskomu, a ne praslavenskomu razdoblju.

A) Tri su se indoeuropska laringala stopila u jedan segment, koji ćemo nazivati laringalom i bilježiti znakom *H: ie. *h₁, *h₂, *h₃ > bsl. *H. Ni u jednom baltoslavenskom jeziku nema tragova različitih odraza raznih laringala, te je stoga najvjerojatnija pretpostavka da su se oni stopili još u bsl. prajeziku. Stapanje laringala moglo se, naravno, dogoditi i prije, u nekom ie. dijalektu iz kojega se baltoslavenski razvio, i poslije, neovisno u raznim baltoslavenskim granama. To se ipak čini manje vjerojatnim. Također, ne želim iznositi vlastite pretpostavke o fonetskoj naravi baltoslavenskoga laringala; možda je *H bio glotalni zatvor /ʔ/ kao što su pretpostavili Vaillant i Kortlandt.

B) Laringal je na kraju riječi iza suglasnika prešao u bsl. *a. (> prasl. *o) To se dogodilo nakon prijelaza ie. *o u bsl. *a. Ova je promjena ograničena samo na jednu morfološku kategoriju, vokativ jd. a-osnova, usp. prasl. *žena, vok. jd. *ženo, spram gr. *νύμφη* "nimfa" vok. *νύμφα*.

Neki autori smatraju jednostavnijim objašnjenje koje je davno ponudio F. Kuiper, prema kojemu je još u prajeziku laringal u vokativu jednine nestajao u pauzi¹⁰. To bi međutim značilo da je u ie. prajeziku laringal djelovao na prethodni samoglasnik prije iščeznuća, te da je opozicija između *o i *a bila fonološki relevantna barem na kraju riječi. Budući da takvo što ne želim pretpostaviti, radije podudarnosti između grčkoga i slavenskog vokativa smatram arhaizmima, koji pokazuju da su u vokativu jd. ie. imenice na *-eh₂ završavale na "čistu osnovu": bez tematskog samoglasnika *-e-, odnosno da su imale sufiks *-eh₂ u prijevornoj praznini¹¹.

Također u najranijem razdoblju zajedničkoga baltoslavenskog razvitka laringal je nestao ispred završnoga *-m¹². O tome svjedoči ak. jd. a-osnova, koji u litavskom i praslavenskom nije imao akutsku intonaciju na nastavku, usp. lit. *rankà* "ruka", ak. jd. *rañkq*.

C) Laringali i zvučni suglasnici, koji su stajali u kodi sloga, produljili su prethodnu jezgru sloga na kojoj je nastala akutska (uzlazna) intonacija. Baltoslavenski akut bilježit ćemo slijedom niskog (^L) i visokog (^H) tona, kao što je uobičajeno u suvremenoj fonologiji. Stoga imamo ie. *plHnos "pun" (stind. *pūrná-*) > bsl. *pīl^{LH}Hnas (lit. *pīlnas*, hrv. *pūn*), ie. *udreh₂ "vidra" > bsl. *ū^{LH}drā^{LH}H (lit. *ūdra*, stsl. *vydra*).

Ukoliko želimo izbjeći da u formulaciji gornjega pravila spomenemo slog, i tako uvedemo pretpostavke o silabifikaciji bslav. prajezika, možemo reći da su se samoglasnici i dvoglasni produljili ispred završnoga laringala (*+slogovan > *+slogovan, +dug /_H#) i ispred laringala, ili zvučnoga okluziva, iza kojega je stajao još jedan suglasnik (*+slogovan > +slogovan, +dug /_HC ili C^{zv.okl.}C). Tako dobiven dugi samoglasnik ili dvoglas dobivao je akutsku intonaciju. U svakom slučaju, obje su formulacije ekvivalentne.

Ova se glasovna promjena morala dogoditi nakon promjene B), jer bi inače u vokativu jd. a-osnova dolazilo do duljenja prethodnoga sloga i nastanka akutske intonacije na njemu, tj. *g^wenh₂ (vokativ od dijalektalnog ie. *g^weneh₂ "žena") odrazilo bi se kao prasl. **žēn. Također, pravilo C) djelovalo je nakon nestanka dentalnih okluziva na kraju riječi, jer do duljenja nije dolazilo u n. jd. pokazne zamjenice *tod > prasl. *to.

Osobito je važno razlikovati dva pitanja: 1) postoji li *kauzalna veza* između indoeuropskih laringala i nastanka baltoslavenskoga akuta kao fonetske i fonološke veličine, i 2) da li se baltoslavenski akut razvio *isključivo* na slogovima koji su sadržavali laringale u kodi. Budući da baltoslavenski akut nastaje na osnovi djelovanja pravila koja su neposredno povezana s ie. laringalima (Hirtov zakon i pravilo C), na prvo pitanje možemo odgovoriti potvrdno. Da bismo odgovorili na drugo pitanje, valja istražiti da li akut nastaje *samo* na onim dugim slogovima koji su imali laringale u kodi u ie. prajeziku, ili i na onim slogovima koji su u prajeziku imali duge samoglasnike (prijevojni duljinu). Takvi su samoglasnici u ie. prajeziku bili razmjerno rijetki. Pojavljivali su se uvijek u točno određenim morfološkim kategorijama:

- a) Tzv. "Narten-prezenti", glagoli koji u atematskom indikativu prezenta imaju prijevojni duljinu, dok u mediopasivu imaju puninu, npr. ie. *stēwti "hvali, slavi" (ved. *stāuti*), ili *tēk'sti "teše" (ved. *tāšti*). Ova je klasa glagola već u prajeziku bila reliktnom, i po svemu sudeći u baltoslavenskome nije ostavila traga. Upravo oni glagoli koji u vedskom tvore "Narten-prezent" (ved. *tāšti*), u baltoslavenskome se ponašaju poput svih ostalih glagola, s prijevojnomo puninom (hrv. *tesati*, lit. *tašyti*). Dug samoglasnik kod većine glagola koje neki lingvisti svrstavaju u "Narten-prezente"¹³ moguće je objasniti djelovanjem Winterova zakona, npr. lit. *ėšti*, stsl. *jasti* < ie. *h₁ed-tēy "jesti" (usp. stind. *ādmi*), lit. *bė'gti* "bježati" < ie. *b^heg^wtēy (gr. φέβομαι) itd. Na pitanje o intonaciji "Narten-prezenta" u baltoslavenskome nije dakle moguće odgovoriti, jer u toj grani ie. jezika nisu opsvjedočeni.

- b) Jednosložne imenice i imenice na sonant u nominativu jednine. Sudeći po litavskome, imenice na sonant u n. jd. imaju beziznimno cirkumfleksnu intonaciju (usp. lit. *duktė* "kći", *akmuo* "kamen", *vanduō* "voda"). Iz toga ne možemo zaključiti da je cirkumfleks bio prisutan i u bsl. prajeziku, već samo to da se na tim dugim samoglasnicima nije razvio akut. To potvrđuju i izolirane činjenice u slavenskim jezicima, npr. polapski *komój*¹⁴ "kamen" (naglasak ne bi pao na završni slog da je na njemu stajao akut).

Jednosložne imenice koje se mogu rekonstruirati u bsl. prajeziku vrlo su malobrojne¹⁵, no ni u njima se ne pojavljuje akut, usp. npr. ie. *g^wōws "krava" (stind. *gaús*) > latv. *gōvs*, s naglaskom ` koji odgovara litavskom cirkumfleksu. Imenice poput prasl. *zvēr6, *rěč6 također su u baltoslavenskom zacijelo bile korijenske jednosložne imenice. Da u njima nije stajao baltoslavenski akut potvrđuje dugi odraz jata u hrvatskome (*zviđer, rijč*).

- c) Sigmatski aoristi. Ova kategorija nije posvjedočena u baltijskome, te se stoga u njezinoj prosudbi moramo osloniti na slavenske jezične činjenice. O njima pak nemam što dodati onomu što je o tome napisao Kortlandt¹⁶: ništa u posvjedočenim odrazima praslavenskoga sigmatskog aorista ne upućuje na zaključak da je ta morfološka kategorija bila obilježena akutskom intonacijom na korijenu koji je imao dug samoglasnik. Nepokraćeni *jat* na hrvatskom aoristu *dōnijeb* prije potvrđuje da taj samoglasnik *nije* u praslavenskom nosio akutsku intonaciju.
- d) ie. *vrddhi*, izvedene imenice s prijevojnomo duljinom. Ovo je najtvrdi orah, ponajviše zbog toga što se radi o tvorbi koja je bila vrlo rijetka u ie. prajeziku, no znatno se proširila u baltoslavenskome¹⁷. Značenje je imenica izvedenih duljenjem korijenskoga samoglasnika "koji se odnosi na X, koji pripada X-u" gdje je X imenica od koje polazi derivacija. Sigurno je indoeuropskoga postanja *vrddhi* u imenici *h₂ōwyom "jaje" (gr. *ώτόν*, lat. *ōvum*, kimr. *wy*) koja je izvedena iz *h₂ewis "ptica" (lat. *avis*). Ta imenica nije se odrazila u baltijskome, a u slavenskom je postala mobilnom (usp. hrv. *jáje*), te stoga ne možemo na osnovi nje prosuditi da li je u korijenu imala akut ili nije. S druge strane, na prisutnost akuta u korijenu imenica izvedenih *vrddhijem* u baltoslavenskom upućuju parovi poput lit. *vilkas* "vuk" spram *vilkė* "vučica", odnosno *vařnas* "gavran" spram *vārna* "vrana" (usp. i rus. *vóron* spram *voróna*), gdje su imenice ženskoga roda najlakše izvodive iz bsl. *wilkijāH, *wōrnāH, s *vrddhijem*¹⁸.

U staroindijskom je golema većina imenica tvorenih *vrddhijem* naglašena na posljednjem slogu, baš kao i nekolicina sačuvanih grčkih primjera poput spomenutoga *ώτόν*, usp. stind. *bhāgá* "dio" (od ko-

rijena *bhag*, stsl. *bogъ*) *vāhā*- "vožnja" (od korijena *vah*, stsl. *vezg*), itd¹⁹. U germanskom na oksitoniranost *vrddhi*-tvorbi upućuje imenica **swē*-*huraz* "šurjak" (njem. *Schwager*)²⁰, izvedena iz ie. **swēk*'uro^Hs, što je *vrddhi* od ie. **swēk*'uros "svekar" (stind. *śvāsūras*). Ako prihvatimo da su takve imenice u baltoslavenskom dobivale akusku intonaciju na korijenu, teško je ne uočiti vezu između akcentuacije imenica tvorenih *vrddhi*-em i akcentuacije imenica na koje je u baltoslavenskom djelovao Hirtov zakon. Možemo dakle iznijeti sljedeću pretpostavku: Hirtov zakon djelovao je na višesložne riječi koje su u korijenu imale prijevojno dug samoglasnik (*vrddhi*) ili kratak samoglasnik (ili slogovni sonant) iza kojega je neposredno slijedio laringal. Po Hirtovu zakonu ton se povukao na prvi slog, koji je dobio akusku intonaciju (LH), usp. ie. **wörne*^Hh₂ > bsl. **wör*^{LH}naH (lit. *vārna*) kao i ie. **wiHro*^Hs "muž" (stind. *vīrá*) > bsl. **wiH*^{LH}ras (lit. *výras*). Iz upravo navedene formulacije slijedi i da u doba djelovanja Hirtova zakona oblici sigmatskoga aorista nisu bili oksitonirani, jer zakon na njih nije djelovao. To je razumljivo već po tome što je u jednini samo oblik za prvo lice bio dvosložan ie. **wē*^Hg'sm "vezoh", usp. stind. *á-vāksam*, lat. *vēxi*), a množinski su oblici zacijelo imali prijevojnu puninu, pa na njih zakon ionako ne bi djelovao²¹. O relativnoj kronologiji Hirtova zakona i ostalih baltoslavenskih akcenatskih promjena bit će riječi niže.

D) Laringal nestaje između samoglasnika bez traga, a samoglasnici se stapaju u dug samoglasnik: *VHV > *V; usp. **poHey*(H)tēy > prasl. **pojiti*, **d^hoHey*(H)tēy > prasl. **dojiti*, **weyHoH* > prasl. **vižoN* (s cirkumfleksom na korijenu, za razliku od akuta u infinitivu **vfti* < **weyHtēy*, gdje je H stajao u kodu sloga). Ie. **golHweh*₂es ("glave", g. jd.) odrazilo se u lit. kao *galvōs*, sa cirkumfleksom, što pokazuje da je laringal nestao vrlo rano, ali nakon prijelaza **eh*₂ u **ah*₂, tj. nakon nastanka fonološki relevantnoga samoglasnika *a. Relativnu kronologiju ove promjene u odnosu na ostale nije moguće utvrditi. Njezin položaj između promjena C) i E) valja shvatiti uvjetno.

E) Laringali nestaju između suglasnika bez traga u sredini riječi: ie. **d^hugh*₂tēr "kći" (gr. *θυγάτηρ*) > bsl. **duktēr* (lit. *duktė*, stsl. *dvŕsti*). Da je ovo pravilo djelovalo prije pravila C, zvučni suglasnik (ie. *g) našao bi se u zatvorenu slogu i vjerojatno bi izazvao duljenje pretrodnoga samoglasnika i nastanak akuta na njemu.

Nestanak laringala pravilan je i u (medio)pasivnome participu prezenta, koji je u ie. prajeziku tvoren sufiksom **-mh₁no-* (gr. *-μενο-*, skr. atematski *-ana-* < **-mh₁no-*, tematski analogijom *-māna-*)²². U baltoslavenskome je laringal po očekivanju nestao bez traga u položaju između dva sonanta, a **-mn-* se asimiliralo u **-mm-* > **-m-* (usp. lit. *nešamas*, stsl. *nesomъ* < **h₁nek'omh₁nos*). Nestanak laringala i s njim

povezana asimilacija *-mn- > *-m- morala se dogoditi nakon ranije glasovne promjene konsonantske skupine *-mn- > -n- koju imamo u ie. *tmnoh₂ “režem” (gr. τέμνω, stir. *tamnaim* “izobličujem”) > bsl. *timnoH > *tinoH (strus. *tōnu*, češ. *tnu*, itd.)²³. Nestanak laringala između suglasnika je dakle proces koji se zbio nakon baltoslavenske promjene slogovnih sonanata u *ir, *il, *im, *in, te nakon asimilacije *-mn- > *-n-, no prije asimilacije *-mn- > *-m-. Svi su se navedeni fonološki procesi zbili još u baltoslavenskoj.

Neki autori zastupali su tezu da se *H odrazilo kao bsl. *a (prasl. *o) u prvom slogu riječi između suglasnika²⁴, navodeći primjere poput stsl. *stojati*, navodno od ie. *sth₂ye- (stind. *stbitá-*). Međutim, stsl. *stojati* zacijelo ima isti prijevoini stupanj kao i *gorēti, te sadržava ie. samoglasnik *o; pravilna je rekonstrukcija praoblika dakle *stoh₂etēy, što pokazuje da je laringal nestao bez traga.

Pravi primjer odraza *H u početnom slogu imamo u riječi *stryǰ “stric”, koja je izvodiva iz ie. *ph₂trwo-, što je pridjev izveden iz *ph₂tēr “otac” (usp. gr. πάτριος, lat. *patruus*), s pravilnim odrazom *pt- > *st- još u baltoslavenskom (usp. stlit. *strūjus*)²⁵. Valja, međutim, imati na umu da nam navedeni primjer dozvoljava samo da zaključimo kako *H nestaje u početnom slogu između dva okluziva, a ne između bilo koja dva suglasnika. Po svemu sudeći, u dodiru sa sonantima odraz je u prvom slogu *a (> prasl. *o), usp. ie. *neh₂s “nos” (lat. *nāsūm*), g. jd. *nh₂sés > prasl. *nos- (lit. *nósis* ima pravilan odraz oblika za nominativ jd.), ie. *seh₂l(s) “sol”, g. jd. *sh₂lés (usp. gr. ἄλς, ἄλός) > prasl. *sol6²⁶. Na sličan način, etimologija kojom se hrv. *spor*, rus. *sporyj* “koristan” izvodi iz ie. *spHro- i povezuje sa stind. *sphira-* “debeo, obilan” mogla bi biti ispravna²⁷.

F) Ispred samoglasnika *H nestaje nakon raspada bsl. prajezika. Dokaz je tomu prasl. *kamy, gen. *kamene, što potječe od ie. *h₂ek'mōn (gr. ἄκμων “nakovanj”, stind. *asmā*). U praslavenskoj se riječi očigledno dogodila metateza, no ona se morala dogoditi još u doba dok je riječ počinjala na laringal, jer inače bi razvoj bio *h₂ek'mōn > **akmōn > **kamōn > **komy. Metateza se nije dogodila u litavskom (*h₂ek'mōn > lit. *akmuō*), dakle baltoslavenski je oblik riječi bio još *Hakmōn)²⁸.

Drugi je dokaz kasnom nestanku laringala u predsamoglasničkom položaju duljenje koje se dogodilo u riječi “ja”, stsl. *azv*, *jazv*. Praoblik iz kojega se ta riječ izvodi bio je ie. *(H)eg'Hom (što pravilno daje stind. *aham*, lat. *ego*, itd.), s prijevoinom varijantom *(H)og'Hom. Budući da je zvučni okluziv stajao u zatvorenu slogu, prethodni se samoglasnik produljio prema pravilu C (tj. prema Winterovu zakonu u novoj formulaciji) prije nego što je H ispalo²⁹.

Na vrlo slabim temeljima neki su autori početno *k- u praslavenskom (i još nekim jezicima), kojemu odgovara *0- u drugim ie. jezicima, pripisali odrazu laringala, usp. prasl. *koza, alb. *kec*, spram stind. *ajas*, lit. *ožys*, ili prasl. *kost6, lat. *costa*, spram stind. *asthi*, het. *baštai*, lat. *os*, *ossis*, alb. *asht*. Budući da takve podudarnosti nisu pravilne i predvidive, laringalno objašnjenje samo je prividno³⁰; u danim uvjetima bolje je dotične riječi smatrati etimološki nesrodnima, ili jednostavno priznati da objašnjenje početnoga *k- nije poznato.

3. LARINGALI I PRASLAVENSKI AKCENATSKI SUSTAV

U upravo iznesenoj kronologiji ključan položaj ima pravilo C. U to su pravilo prema mojem mišljenju stopljena dva prije samostalno razmatrana glasovna zakona: de Saussure-Bezzengerovo pravilo o laringalnom podrijetlu bsl. akuta i Winterov zakon. Ova će tvrdnja postati jasnijom kada izložim svoje poglede na relativnu kronologiju i narav akcenatskih promjena u (balto)slavenskome. Premda, kako reče Calvert Watkins³¹, referat ograničen na dvadeset minuta nije mjesto gdje je moguće razraditi teoriju baltoslavenske akcentologije, morat ću ukratko izložiti najvažnije akcenatske promjene koje su se zbile između ie. prajezika i (ranoga) praslavenskog, u onoj mjeri u kojoj su te promjene povezane sa sudbinom ie. laringala. Zbog ograničenog prostora, moram pretpostaviti da je čitalac upoznat s teorijom o tri akcenatske paradigme u praslavenskome, označene slovima a (akcenatska paradigma imenica i glagola s postojanim akutom na korijenu), b (a. p. imenica i glagola s neakutskim naglaskom na korijenu prije djelovanja Dybova zakona) i c (a. p. imenica i glagola s pomičnim mjestom naglaska)³². Također pretpostavljam ispravnost Illič-Svityčevoga otkrića indoeuropskih podudarnosti baltoslavenskim akcenatskim paradigmama³³.

U prikazu razvitka praslavenskoga akcenta ograničit ću se na razvitak akcenatskih paradigmi neizvedenih imenica. Rezultati dugogodišnjih istraživanja V. A. Dyboja i suradnika pokazuju da je analiza koja slijedi primjenljiva i na izvedene imenice i glagole.

1) Polazimo od indoeuropskoga akcenatskog sustava koji je bio karakteriziran pomičnim tonskim naglaskom atematskih imenica, i postojanim tonskim naglaskom tematskih imenica (i ā-osnova). U tom sustavu atematske su imenice mogle imati ton na različitim slogovima i/ili slogovnim segmentima u različitim padežima paradigme (n. jd. *d^hugh₂tē^{Hr} “kći”, ak. jd. d^hugh₂te^{Hr}m, g. jd. *d^hugh₂tre^{Hs}), dok su tematske imenice (i ā-osnove) imale ton uvijek na istom slogovnom segmentu u svim padežima paradigme (*wiHro^{Hs} “čovjek”, *wiHro^{Hm}, *wiHro^{Hsyo}, ali *w^l^HHneh₂, *w^l^HHneh₂m, *w^l^HHneh₂es “vuna”).

2) U imenica s pomičnim tonskim naglaskom ton se premjestio sa srednjega sloga na početni slog: ak. jd. *d^hugh₂te^Hr_m > *d^hu^Hgh₂ter_m (> bsl. *du^Hkterim > lit. *dūkterį*). Na ovaj je način nastala tipična baltoslavenska akcenatska mobilnost, s izmjenom mjesta tona između korijena i nastavka, umjesto između sufiksa i nastavka, (što je bio najčešći tip akcenatske mobilnosti u ie. prajeziku). Ovo pravilo poznato je u baltoslavenskoj akcentologiji i pod imenom Pedersenov zakon.

3) Hirtov zakon. Ton se s posljednjega sloga premjestio na pretposljednji, ako je taj sadržavao dug samoglasnik, ili kratak samoglasnik (ili slogovni sonant) iza kojega je neposredno slijedio laringal. Tako npr. ie. *wiHro^Hs “čovjek” (stind. *vīrá-*) postaje bsl. *wi^HHras (lit. *výras*), no zakon ne djeluje na *golHwaH “glava” (lit. *galvā*), jer laringal je u toj riječi iza sonanta, a ne iza kratkoga samoglasnika. Formulacija zakona koju sam predložio upućuje na zaključak da je Hirtov zakon morao djelovati prije tipičnoga baltoslavenskoga razvitka slogovnih sonanata (ie. *m̄ > bsl. *im, *um, ie. *r̄ > bsl. *ir, *ur, itd.), jer inače zakon ne bi djelovao na *plHnós (stind. *pūrṃá-* “pun”) > bsl. *pl^HHnas > *pil^HHnas (lit. *pilnas*). Kod imenica s dugim samoglasnikom na prvom slogu (ie. *vrddhi*), retrakcija tona izazvana Hirtovim zakonom dovela je do nastanka uzlazne intonacije na tom slogu ekvivalentne akutu (^{LH}), usp. ie. *wōrne^Hh₂ > bsl. *wō^(LH)rnaH, lit. *várna*.

4) U baltoslavenskome se akcenatska mobilnost proširila s konsonantskih na samoglasničke osnove. Ova je promjena zacijelo analoška po naravi, a zahvatila je najvećim dijelom imenice koje su u ie. prajeziku bile oksitonirane³⁴ (i koje su ostale oksitonirane nakon djelovanja Hirtova zakona). Primjerice, imenica *suHnu^Hs “sin” (stind. *sūnús*, ak. *sūnūm*) postala je mobilnom (Njd. *suHnu^Hs, ak. *su^HHnum), kao i imenica *k^woyne^Hh₂ “cijena” (n. jd. *k^woyne^Hh₂, ak. *k^woy^Hneh₂m, usp. gr. *ποινή, ποινήν*). Primjer imenice *suHnu^Hs pokazuje da se mobilnost analoški širila tijekom duljega razdoblja, jer Hirtov zakon nije djelovao na nju³⁵. Da jest, ta imenica ne bi bila oksitonom, te se u akcenatskoj paradigmi ne bi razlikovala od npr. bsl. *du^HHmas “dim”, kod koje se ton premjestio s posljednjega na prvi slog (usp. stind. *dbūmá-*). Hirtov zakon i uvođenje akcenatske mobilnosti vjerojatno su dva vala akcenatskih promjena koji su se proširili iz različitih područja na kojima se govorio bsl. prajezik. Usprkos suprotnim mišljenjima³⁶, smatram da nije moguće jasno utvrditi relativnu kronologiju promjena koje uključuju širenje akcenatske mobilnosti i Hirtova zakona.

5) Jezgra (nukleus) sloga, koji je u kodu sadržavao zvučni suglasnik (i) ili laringal (ii, iii), produljila se, uz istovremeno pridruživanje akut-ske intonacije (slijeda visokog i niskog tona, ^{LH}):

I) ie. *udre^Hh₂ "vidra" (stind. *ūdrá-*) > bsl. *ū^{LH}Hdra^H (lit. *údra*), ak. *udre^Hh₂m > bsl. *ū^{LH}Hdra^Hm. Ovaj primjer pokazuje djelovanje Wintertova zakona prema mojem shvaćanju baltoslavenske akcentologije; tradicionalna (i Kortlandtova) formulacija toga zakona samo je poseban slučaj jednoga općenitijeg pravila koje sam upravo izložio.

II) ie. *d^huHmo^Hs "dim" (gr. *θυμός*, stind. *dhūmá-*) > bsl. *d^hu^HHmas (3) > *dū^{LH}Hmas (lit. *dūmai*).

Ie. *griHwe^Hh₂ "griva" (stind. *grīwá-*) > bsl. *gri^{LH}waH (3) > *grī^{LH}Hwa^{LH}H (hrv. *grīva*).

Ovi primjeri pokazuju djelovanje pravila (5) na imenice koje su prehodno pretrpjele djelovanje Hirtova zakona.

Pravilo (5) djelovalo je beziznimno na sve imenice, bez obzira da li su prije imale mobilnu ili postojanu akcenatsku paradigmu. Imenica s mobilnom akcenatskom paradigmom koja je pretrpjela djelovanje pravila (5) je npr. imenica *suHnu^Hs "sin" (v. pravilo 4):

IIIa) *suHnu^Hs > bsl. *sū^{LH}Hnu^Hs, ak. *su^HHnum > bsl. *sū^{LH}num (lit. *sūnūs, sūny*).

Kod imenica ove skupine, iz kojih su poslije nastale imenice litavske 3. akcenatske klase, u baltoslavenskom je na korijenu stajao akut, kao i kod imenica razmotrenih pod ii). Od indoeuropskih baritona, i od baritona nastalih djelovanjem Hirtova zakona, te su se imenice akcenatski razlikovale u onim padežima u kojima je u ranijem razdoblju ton stajao na zadnjem slogu u riječi, usp. n. jd. *sū^{LH}nu^Hs spram *d^hū^{LH}mas, također g. jd. *gō^{LH}lHwā^{H(L)}s (> lit. *galvōs* "glave") spram *wī^{LH}Hnas (> lit. *vīlnos*).

Kasnije je, po Meilletovu zakonu (v. dolje) u slavenskome akut nestao na prvom slogu mobilnih imenica s laringalom u korijenu, no u litavskome je očuvan.

Imenice koje su u ie. prajeziku bile postojano naglašene na korijenu također su podvrgnute djelovanju pravila (5) ukoliko su korijen ili sufiks sadržavali laringal:

IIIb) ie. *wī^HHneh₂ "vuna" (stind. *ūr̥na*) > bsl. *wī^{LH}nā^{LH}H (lit. *vīlna*), ak. *wī^HHneh₂m > bsl. *wī^{LH}Hnām³⁷ (lit. *vīlnq*).

Imenice koje nisu u korijenu sadržavale laringala nisu, naravno, bile zahvaćene djelovanjem pravila (5). Takve su imenice mogle biti ie. baritona (npr. *pī^Hstos "prst" > bsl. *pī^{H(L)}stas, lit. *pīřstas*, ak. *pī^Hstom > bsl. *pī^{H(L)}stam), ili ie. oksitona (bsl. mobilne imenice), npr. ie. *k^woyne^Hh₂ "cijena" > bsl. *kaynā^{LH}H (lit. dial. *kainà*), ak. *k^woyne^Hh₂m > bsl. *kaynā^{H(L)}m (lit. *kaĩng*).

S tipološke i arealne točke gledišta, promjena (5) najvažnija je od svih promjena koje su zahvatile baltoslavenski akcenatski sustav. Na-

suprot indoeuropskomu akcenatskom sustavu sa slobodnim monotonskim naglaskom, i sustavima zapadnoindoeuropskih jezika, sa slobodnim ili vezanim dinamičkim naglaskom³⁸, baltoslavenski je razvio slobodni politonski naglasni sustav u kojem je jedna riječ mogla imati tonove na bilo kojem slogu, i ujedno na više slogova u jednoj riječi. Nema razloga za sumnju da je naglasak u toj ranoj fazi baltoslavenskoga bio posve tonski, tj. da su različiti slogovi u riječi bili istaknuti tonovima, a ne silinom. Nije moguće odgovoriti na pitanje na kojem je slogu u riječi u to doba stajao iktus (silina). Iktusa, kao neovisne fonološke veličine, u baltoslavenskoj, kao i u ie. prajeziku, zacijelo uopće nije bilo. Govorni je ritam vjerojatno iziskivao jače isticanje prvoga sloga u riječi, kao u latvijskom, o čemu možemo suditi na osnovi automatskoga naglašavanja prvoga sloga onih riječi koje nisu imale inherentni ton u kasnijoj fazi razvitka slavenskoga akcenatskog sustava (v. dolje).

Osobito je pitanje u kojoj su mjeri intonacije u tom posljednjem razdoblju baltoslavenskoga jezičnog zajedništva bile fonološki relevantne. Mogli bismo pretpostaviti da je na posljednjem slogu riječi akut bio u fonološkoj opoziciji spram cirkumfleksa, koji je nastao u slučajevima kontrakcije dvaju samoglasnika, od kojih je prvi nosio ton, npr. u g. jd. a-osnova (*golHwe^Hh₂es > bsl. *gal^{LH}Hwā^{HL}s > lit. *galvōs*). Isto tako, na prvom slogu riječi je visoki ton na kratkom dvoglasu ili iskonski dugom samoglasniku možda već bio interpretiran kao cirkumfleks (*pir^Hstas > *pir^{HL}stas, "prst", spram *wī^{LH}Hnā^{LH}H). Međutim, valja imati na umu da je akut u tom razdoblju još uvijek bio pretežito vezan uz laringale i zvučne suglasnike, i pojavljivao se gotovo isključivo na slogovima koji su završavali tim glasovima. Iznimku tomu pravilu predstavljaju jedino malobrojni slučajevi akuta na imenicama tvorenim *vrddbijem*, kod kojih je akut nastao po Hirtovu zakonu. Zbog takvih imenica možemo pretpostaviti da je opozicija između akuta i cirkumfleksa na dugim slogovima bila fonološki relevantna, ali funkcionalno vrlo slabo iskorištena. To je vjerojatno razlog zbog kojega je kasnijim promjenama ta opozicija dobivala sve veće funkcionalno opterećenje uslijed a) nestanka razlike između zvučnih i aspiriranih suglasnika, što se dogodilo još u baltoslavenskom razdoblju, i b) nestanka laringala, do čega je došlo tijekom samostalnog razvoja praslavenskoga.

Pravilo (5) posljednja je akcenatska promjena koja se može pripisati zajedničkomu baltoslavenskom prajeziku. Na kraju baltoslavenskoga razdoblja imenice su se razvrstavale u tri akcenatske paradigme:

I. Imenice s akutom na prvom (dugom) slogu: *wī^{LH}Hras, ak. *wī^{LH}Hram (lit. *výras*, *výrą*). U praslavenskom tima imenicama odgovara akcenatska

paradigma a. Za razliku od mobilnih imenica s laringalom u korijenu (*sū^{LH}Hnu^{Hs}, ak. *sū^{LH}Hnum), ove imenice nikada nisu imale visoki ton na nastavku.

II. Imenice s postojanim visokim tonom na prvom slogu: *pir^{H(L)}stas, ak. *pir^{H(L)}stam (lit. *pīrštās, pīrštą*). U praslavenskom tima imenicama odgovara akcenatska paradigma b³⁹.

III. Imenice s visokim tonom koji se izmijenjuje između korijena i nastavka (osim u onim padežima u kojima nastavak ili korijen imaju akut po pravilu (5): *waža^{Hs} "voz", ak. *wa^Hžam, *gāl^{LH}Hwā^{LHH}, ak. *gāl^{LH}Hwām, gen. *gāl^{LH}Hwā^{H(L)s}, *sū^{LH}Hnu^{Hs}, ak. *sū^{LH}Hnum, gen. *sū^{LH}Hnew^{H(L)s}). U praslavenskom tim imenicama odgovara akcenatska paradigma c.

Pri izvođenju praslavenskoga akcenatskog sustava kakav rekonstruirati tradicionalna akcentologija valja nam pretpostaviti još sljedeće promjene:

5) Meilletov zakon. Akut je eliminiran na prvom slogu imenica mobilne akcenatske paradigme (c), tj. *sū^{LH}Hnu^{Hs}, ak. *sū^{LH}Hnum > prasl. *sūHnu^{Hs}, ak. *sūHnum. Ova je promjena možda povezana s nestankom laringala u položaju neposredno ispred sloga obilježenog visokim tonom⁴⁰, no to je, u strogom smislu, nedokazivo. Nakon nastanka baltoslavenskoga akuta, sudbina laringala bila je po svemu sudeći neovisna od razvitka praslavenskoga akcenatskog sustava. Meilletov zakon moguće je također interpretirati kao disimilaciju tonova: ^{LHH} > ^{LLH}. Tako shvaćen, Meilletov zakon pravilno je djelovao samo u padežima koji su iskonski bili oksitonirani (*sū^{LH}Hnu^{Hs} > *sū^{LL}Hnu^{Hs}, *gāl^{LH}Hwā^{H(L)s} > *gāl^{LL}Hwā^{H(L)s}), dok je u ostalim padežima akut eliminiran analoški.

6) Dybov zakon. Visoki ton se s prvog sloga proširio na sljedeći u imenica akcenatske paradigme b: *pir^{H(L)}stas "prst", *pir^{H(L)}stam > *pir^{H(L)}sta^{Hs}, *pir^{H(L)}sta^{Hm}. Ova promjena nije zahvatila imenice koje su pripadale drugim dvjema akcenatskim paradigmama, no to je opće-prihvaćena činjenica i prema drugim istraživačima⁴¹.

7) U svih imenica visoki ton nestao je na prvom slogu riječi. Ta je promjena podjednako zahvatila sve imenice, osim, naravno, imenica akcenatske paradigme a, jer one na prvom slogu nisu imale visoki ton, već akutsku intonaciju. Stoga imamo: *pir^{H(L)}sta^{Hs}, *pir^{H(L)}sta^{Hm} > *pirsta^{Hs}, *pirsta^{Hm}, kao i *waza^{Hs} "voz", *wa^Hzam > *waza^{Hs}, *wazam. Kod imenica akcenatske paradigme c) ova je promjena, zajedno s Meilletovim zakonom, dovela do nastanka oblika bez inherentnoga tona, tj. do enklitičkih imenskih oblika u nekim padežima⁴².

8) Dinamički naglasak (iktus), koji je vjerojatno još od baltoslavenskoga razdoblja automatski pridruživan prvom slogu u riječi, pomaknuo se udesno na prvi visoki ton u riječi. Nenaglašeni tonovi (tonovi

nepopraćeni iktusom) ujedno su nestali. Kod imenica akcenatske paradigme a) nije se dogodila nikakva promjena u odnosu na ranije stanje: naglasak je ostao na prvom akutiranom slogu kroz čitavu paradigmu (prasl. *vǫl̥na, *vǫl̥naN, itd.). Kod imenica akcenatske paradigme b), naglasak je zajedno s tonom pao na drugi slog u riječi, tj. najčešće na prvi slog iza korijena (prasl. *pǫrst̥, *pǫrst̥, *pǫrst̥a...). Kod imenica akcenatske paradigme c), naglasak je pao na posljednji slog u riječi, u onim padežima u kojima je ondje stajao ton. U onim padežima u kojima su imenice akcenatske paradigme c) bile bez tona (enklitike), naglasak je pao na prvu susjednu pomoćnu riječ (prijedlog ili veznik) koja je nosila ton. Ukoliko takve riječi u iskazu nije bilo, naglasak je ostao gdje je stajao i prije, tj. na prvom slogu u riječi (*golva, *golvaN, ali *nā golvaN). Iz toga se vidi da je slavenski "cirkumfleks", kao intonacija ograničena na prvi slog imenica s dvoglasom ili dugim samoglasnikom akcenatske paradigme c) samo posredno povezan s cirkumfleksom u litavskome, kao što je utvrdio Dybo⁴³. Baltoslavenski cirkumfleks eliminiran je u slavenskome akcenatskim promjenama 6, 7 i 8, no očuvan je u baltijskome.

U tipološkom smislu, promjena 8) značila je povezivanje dinamičkog naglaska i tona koji su u ranijem razdoblju bili fonološki neovisne veličine. Osim toga, promjene 6-8 izmijenile su praslavenski akcenatski sustav utoliko što je uslijed njih u praslavenskom napušten temeljni akcenatski princip koji moramo pretpostaviti za baltoslavenski, i koji je u baltijskom očuvan do današnjeg dana⁴⁴, prema kojemu su različiti slogovi u istom obliku riječi mogli nositi tonove (ili kombinacije tonova, *intonacije*).

4. ZAKLJUČAK

Premda je zbog same naravi stvari komplicirana, vjerujem da predložena rekonstrukcija razvitka praslavenskoga akcenatskog sustava ima neke prednosti spram tradicionalne rekonstrukcije:

1) Preciznost. Nova je rekonstrukcija preciznija od tradicionalne jer se služi manjim brojem jasno definiranih fonoloških veličina. Umjesto isprepletanja pojmova *ton*, *intonacija*, *iktus* i *naglasak* kojim se služi tradicionalna teorija, mi polazimo od jasne pretpostavke o *monotonalnoj* naravi indoeuropskoga akcenatskog sustava, iz kojega izvodimo *politonalni* baltoslavenski sustav, a zatim pokazujemo na koji je način u praslavenskome mogao nastati sustav s trima intonacijama, vezanima za mjesto iktusa i ograničenima na jedan slog u morfološkom obliku riječi.

2) Ekonomičnost. Novi pristup omogućuje nam da nekoliko glasovnih pravila, koja su prije smatrana neovisnima, svedemo pod zajed-

nički nazivnik i promatramo ih posebnim slučajevima općenitijih pravila. To se odnosi prije svega na povezivanje Winterova zakona i de Saussure-Bezenbergerova pravila o postanku baltoslavenskoga akuta, te na novu interpretaciju Dybova zakona, prema kojoj uslijed njegova djelovanja dolazi do nastanka nenaglasivih morfoloških oblika u praslavenskome. Također, mogli smo pokazati da Hirtov zakon i pravilo o akcentuaciji baltoslavenskih *vrd̥bi*-tvorbi imaju isti ulaz i izlaz (*input* i *output*), te ih je stoga moguće podvesti pod jedno glasovno pravilo.

3) Tipološka uvjerljivost. Davno je primijećeno da je sustav sa slobodnim mjestom iktusa, tona (i/ili intonacija) i samoglasničkih duljina tipološki neuvjerljiv⁴⁵. Naša rekonstrukcija, za razliku od tradicionalne, niti u jednoj fazi razvoja baltoslavenskoga i praslavenskoga akcenatskog sustava ne mora pretpostaviti takav tipološki neuvjerljiv sustav. U stvari, sve do razmjerno kasnoga razdoblja praslavenski je akcenatski sustav bio obilježen položajem visokog tona kao jedinim fonološki relevantnim akcenatskim obilježjem.

4) Konzervativnost. Naša rekonstrukcija ne zahtijeva odricanje niti od jednoga ranije utvrdenoga glasovnog zakona, već samo njihovu reinterpretaciju. Ona je u skladu i s Illič-Svityčevim izvođenjem praslavenskih akcenatskih paradigmi imenica iz podjele imenica na oksitone i baritone u ie. prajeziku, i sa spoznajom o genetskoj nepovezanosti litavskoga i praslavenskoga cirkumfleksa, koju dugujemo Dybou. Štoviše, ona potvrđuje ispravnost Kortlandtove pretpostavke o dugotrajnoj prisutnosti laringala u fonološkom sustavu baltoslavenskoga i praslavenskoga.

BILJEŠKE

¹ Npr. Bräuer 1966, jedan od posljednjih priručnika koji posve zanemaruje problematiku ie. laringala.

² V. Vaillant 1936. Ista je teza ponovljena u Vaillantovoj monumentalnoj poredbenoj gramatici slavenskih jezika (Vaillant 1950).

³ Za kritiku Kortlandtovih pogleda v. Rasmussen 1992.

⁴ Tradicionalni nazor o podrijetlu bsl. akuta izložen je npr. kod Calverta Watkinsa (1965).

⁵ Pretpostavke 3 i 4 ne bi se mogle smatrati općeprihvaćenima. Njih dijelim s pripadnicima leidenske indoeuropeističke škole (Beekes, Kortlandt, Lubotsky, Schrijver), v. Beekes 1995.

⁶ Malen broj lingvista još uvijek prihvaća samo jedan ie. laringal, među njima i nedavno preminuli Oswald Szemerényi, čiji je priručnik (Szemerényi 1989) vrlo utjecajan u indoeuropeistici. Neki lingvisti vjeruju da su se laringali još tijekom razvoja ie. prajezika stopili u jedan segment (npr. Gamkrelidze i Ivanov 1984); gledište većine o tri laringala izraženo je, primjerice, u priručnicima Mayrhofer 1987 i Beekes 1995.

⁷ O ie. naglasku v. Kiparsky 1973. Naravno, zamislivo je i da dinamički akcent zapadnoindoeuropskih jezika predstavlja starije stanje u odnosu na grčko-indoiranski tonski naglasak. To je ipak manje vjerojatno zbog tipoloških razloga.

- ⁸ Moguće su iznimke tomu pravilu neke zamjenice i čestice, v. Matasović 1997.
- ⁹ O glotalnoj teoriji v. Gamkrelidze & Ivanov 1984. Svoje stavove o glotalnoj teoriji iznio sam u članku Matasović 1994; u ranijoj fazi razvoja ie. prajezika glotalna je reinterpretacija ie. zvučnih okluziva moguća, čak i vjerojatna.
- ¹⁰ Usp. Pohl 1974, Rix 1936.
- ¹¹ Vokativ je kod a-osnova samo očuvao starije stanje u kojem su imenice ženskog roda tvorene bez "tematskog" samoglasnika *e. Takve su imenice, s formantom za ženski rod *h, ali bez prethodnoga *-e, rijetke, ali posvjedočene, npr. *g enh "žena" > stir. arh. *bē*, ved. *jani*.
- ¹² Kortlandt 1974: 11. Artikulacija laringala ispred završnoga *-m bila je zacijelo slaba već u ie. prajeziku, o čemu svjedoči neslogovni odraz nazala u svim ie. jezicima u tom položaju (tzv. "Stangov zakon").
- ¹³ V. Schmid 1986.
- ¹⁴ Shevelov 1964: 62.
- ¹⁵ V. Kortlandt 1985.
- ¹⁶ Kortlandt 1985.
- ¹⁷ V. Golab 1967.
- ¹⁸ Posve neuvjerljivim izgleda mi Kortlandtovo izvođenje takvih imenica iz ie. "varijanti korijena" s laringalima. U takvim je slučajevima pretpostavka praoblika *worHneh s laringalom posve *ad hoc*.
- ¹⁹ Usp. Whitney 1960: 424.
- ²⁰ Da je imenica bila naglašena na prvom slogu, germanski odraz glasio bi *sweguraz po Vernerovu zakonu.
- ²¹ U staroindijskome sigmatski aorist ima prijevajnu duljinu i u jednini i u množini aktiva, no na raniju opreku u duljini samoglasnika između jednine i množine vjerojatno upućuju jezici poput grčkoga i staroirskoga, gdje tvorbe postale od sigmatskoga aorista uvijek imaju prijevajnu puninu. Najvjerojatnije je objašnjenje da su neki jezici poopćili prijevajni stupanj korijena u množini, dok je staroindijski poopćio prijevajnu duljinu koja je isprva obilježavala samo jedninu.
- ²² V. Beekes 1995. Stprus. hapaks *poklausīmanas* "čuveno" je particip sr. roda *poklausīman* s nastavkom -as dodanim greškom prevoditelja, kao da se radi o n. mn. ženskoga roda.
- ²³ V. Shevelov 1964: 323.
- ²⁴ Usp. Samilov 1975. Odličan pregled toga problema pružaju Shevelov (1964: 29-30) i Pohl (1974).
- ²⁵ Stsl. *netii* "nećak" (spram stlit. *nepotis*) nije protuprimjer pravilu *pt- > *st- u baltoslavenskome, jer su u toj riječi *p i *t pripadali različitim slogovima. Prijelaz *pt- > *st- rezultat je pravila prema kojemu u baltoslavenskome (i u ie. prajeziku) slog nije mogao počinjati dvama okluzivima (v. Matasović 1997). To potvrđuje i primjer RCsl. *nesterā* "nećakinja", koji valja izvoditi iz ie. *neptyeh (av. *nāptya*, stind. *naptī*), gdje su *p i *t ponovno u različitim slogovima. Sufiks -era žodan je u praslavenskom prema imenicama za termine srodstva (*sestra* i sl.). Lit. *neptD* ima skupinu -pt- uvedenu analoški prema imenici *nepōts, g. jd. *neptes "nećak", gdje je ona pravilno očuvana.
- ²⁶ Kortlandt (1985) koji ne vjeruje u odraz ie. *H > prasl. *o niti u jednom položaju u riječi mora pretpostaviti da slavenski oblici dolaze od ie. praoblika *nh os-, *sh elkoje rekonstruiru u akuzativu. Meni ta njegova pretpostavka izgleda *ad hoc* (v. i Hamp 1974 za deklinaciju ie. *neh s- "nos"). Qsim toga, glagol "mog't'i (hrv. *mogu*) ne možemo objasniti iz ie. *mogⁿ, hiti *mHog^l - (usp. got. *magan*, gr. *mhcan*), nego isključivo *mh g-. Ne bi pomoglo ni kada bismo pretpostavili postojanje ie. samoglasnika *a, jer prijevaj izmedu *a i a u morfološkoj paradigmi nije posvjedočen

u ie. prajeziku, a osim toga ne bismo željeli tvrditi da *H i *a imaju različite odraze u baltoslavenskome.

²⁷ Za drukčije mišljenje v. Pohl 1974.

²⁸ Moglo bi se prigovoriti da moj zaključak o prisutnosti laringala na početku riječi u (ranom) praslavenskom ovisi samo o jednoj jedinjoj riječi. To je točno, utoliko što se metateza o kojoj se radi dogodila samo u jednoj riječi, no to ne umanjuje valjanost argumenta. U poredbenoj lingvistici nije važno *na kolikom broju* primjera se zasniva neki zaključak ili glasovno pravilo, već da li ima uvjerljivih protuprimjera (v. Holzer 1995).

²⁹ Ne mogu objasniti zašto do duljenja nije došlo u lit. *aš*, latv. *es*, no baltijski oblici lične zamjenice 1. lica jd. teški su u svakom slučaju.

³⁰ Shevelov (1964: 233-4) ispravno primjećuje da se "k-mobile" ne pojavljuje samo u slavenskom, već i u drugim ie. jezicima, no smatra da je riječ o nekoj vrsti sandhi-pojave uzrokovane laringalom ispred kojega je stajalo ie. *s ili drugi laringal; A. Rousseau (1990) k-mobile shvaća kao prefiks uglavnom negativnoga i perfektivizirajućega značenja, a Gamkrelidze i Ivanov (1984: 131-2) spremni su čak rekonstruirati poseban red ie. segmenata, uvulare, na temelju malobrojnih i nepravilnih podudarnosti koje uključuju k-mobile.

³¹ Watkins 1966: 117.

³² V. Stang 1957, Garde 1976, Lehfeltdt 1993

³³ V. Illič-Svityč 1963.

³⁴ V. Illič-Svityč 1963.

³⁵ Illič-Svityč (1963) navodi da u nekim litavskim dijalektima imenica *sunus* pripada u 1. akcenatsku paradigmu, što bi značilo da je pretrpjela djelovanje Hirtova zakona. To samo potvrđuje moju pretpostavku da su Hirtov zakon i širenje akcenatske mobilnosti djelovali istovremeno i isprepletali se.

³⁶ Ebeling 1967, Kortlandt 1974. Zbog nedostatka prostora ostavljam otvorenim pitanje Ebelingova zakona i mehanizma raspodjele tona između korijena i nastavaka koji taj zakon opisuje.

³⁷ Budući da u akuzativu jednine a-osnova nema tragova baltoslavenskom akutu, valja prihvatiti Kortlandtovu pretpostavku da su laringali nestali ispred završnih nazala vrlo rano u pretpovijesti baltoslavenskoga.

³⁸ Italski i keltski jezici imaju vezani dinamički naglasak tijekom cijele svoje poznate povijesti (o naglasku u latinskom v. Matasović 1997: 103-105). Germanski također ima dinamički naglasak tijekom čitave poznate povijesti, no u ranoj fazi pragermanskoga naglasak je morao biti slobodan zbog Vernerova zakona.

³⁹ O-osnove m. r. poput bsl. *pir^{HL} stas u praslavenskom su gotovo posvuda postale mobilnima (akcenatska paradigma c) osim u nekim izoliranim dijalektima, poput čakavskoga govora otoka Suska (v. Illič-Svityč 1963).

⁴⁰ To bi odgovaralo Kortlandtovu shvaćanju Meilletova zakona (Kortlandt 1974: 11). Važno je istaći da za razliku od Kortlandta ja smatram da u to doba u praslavenskom nije bilo iktusa neovisnoga o tonu (ili je iktus bio automatski vezan za prvi slog u riječi).

⁴¹ Garde (1976) smatra da Dybov zakon nije djelovao u zapadnoslavenskome, no ta teza nije općeprihvaćena.

⁴² Garde (1976) predlaže vrlo prikladan termin za te oblike bez inherentnoga tona - "nenaglasivi", *inaccentuables*.

⁴³ Dybo et al. 1990, Lehfeltdt 1993.

⁴⁴ U latvijskom. U litavskom je riječ mogla imati tonove na različitim slogovima donedavna, o čem svjedoči de Saussureov zakon (pomicanje iktusa s neakutiranoga

korijena na akutirani nastavak ili sufiks), koji je djelovao razmjerno kasno u povijesti litavskoga.

⁴⁵ Usp. npr. Shevelov 1964, Carlton 1991.

LITERATURA

- P. Arumaa, *Urslavische Grammatik, Bd. 1*, Winter, Heidelberg 1964.
- R. S. P. Beekes, *Laryngeal Developments: a Survey*, u: A. Bammesberger (Hg.), *Die Laryngalthorie*, Winter, Heidelberg 1988.
- R. S. P. Beekes, *Comparative Indo-European Linguistics*, Benjamins, Amsterdam 1995.
- H. Brüauer, *Slavische Sprachwissenschaft*, De Gruyter, Berlin 1966.
- T. Carlton, *Introduction to the Phonological History of the Slavic Languages*, Slavica Publishers, Columbus 1991.
- N. E. Collinge, *The Laws of Indo-European*, Benjamins, Amsterdam 1985.
- V. A. Dybo, *Slavjanskaja akcentologija*, AN SSSR, Moskva 1981.
- V. A. Dybo, G. I. Zamjatina, S. L. Nikolaev, *Osnovy slavjanskoj akcentologii*, Nauka, Moskva 1990.
- C. L. Ebeling, *Historical Laws of Slavic Accentuation*, u: *To Honor Roman Jakobson*, Mouton, The Hague 1967, 577-593.
- T. Gamkrelidze & V. V. Ivanov, *Indoeuropejskij jazyk i indoeuropejcy*, Izdatel'stvo tbiliskogo universiteta, Tbilisi 1984.
- P. Garde, *Histoire de l'accentuation slave, 1 & 2*, Institut d' études slaves, Paris 1976.
- Z. Gołąb, *The Traces of Vrddhi in Slavic*, u: *To Honor Roman Jakobson*, Mouton, The Hague 1967, 770-784.
- E. Hamp, *On Baltic, Luwian and Albanian Participles in *-m-*, *Baltistica* 9/1973, 45-50.
- E. Hamp, *Lith. nasrai, Slav. nozd(ori, Olr. srón, Gr. ρίς*, *Baltistica* 10/1974, 69-72.
- G. Holzer, *Das Erschliessen unbelegter Sprachen*, Peter Lang Verlag, Frankfurt a/M 1995.
- V. M. Illič-Svityč, *O nekotoryx refleksax indoeuropejskix 'laringal'nyx' v praslavjanskom*, *Voprosy jazykoznanija* 2/1959, 3-18.
- V. M. Illič-Svityč, *Imennaja akcentucija v baltijskom i slavjanskom: sud'ba akcentuacionnyx paradigm*, AN SSSR, Moskva 1963.
- P. Kiparsky, *The inflexional accent in Indo-European*, *Language* 49/1973, 794-849.
- F. H. H. Kortlandt, *Slavic Accentuation*, The Peter de Ridder Press, Lisse 1975.
- F. H. H. Kortlandt, *On the History of Slavic Accentuation*, *Zeitschrift für vergleichende Sprachforschung* 88/1978, 269-281.
- F. H. H. Kortlandt, *Long vowels in Balto-Slavic*, *Baltistica* 21/1985, 112-125.
- F. H. H. Kortlandt, *The Laryngeal Theory and Slavic Accentuation*, u: A. Bammesberger (Hg.): *Die Laryngalthorie*, Einter, Heidelberg 1988.
- J. Kuryłowicz, *Indogermanische Grammatik, Bd. II: Akzent, Ablaut*, Winter, Heidelberg 1968.
- W. Lehfeldt, *Einführung in die morphologische Konzeption der slavischen Akzentologie*, Verlag Otto Sagner, München 1993.
- F. O. Lindeman, *Introduction to Laryngeal Theory*, Scandinavian University Press, Oslo 1987.
- R. Matasović, *Proto-Indo-European *b and the Glottalic Theory*, *The Journal of Indo-European Studies* 22/1994, 133-149.

- R. Matasović, *A re-examination of Winter's law in Baltic and Slavic*, *Lingua Posnaniensis* 37/1996, 57-70.
- R. Matasović, *Kratka poredbenopovijesna gramatika latinskoga jezika*, Matica hrvatska, Zagreb 1997.
- M. Mayrhofer, *Indogermanische Grammatik, Bd. I, 1. Halbband: Segmentale Phonologie des Indogermanischen*, Winter, Heidelberg 1986.
- H. D. Pohl, *Reflexe der indogermanischen Laryngale im Slavischen*, *Wiener slavistisches Jahrbuch* 20/1974, 144-151.
- E. Polomé, *Recent Developments in the Laryngeal Theory*, *JIES* 15/1987, 159-168.
- J. E. Rasmussen, *Die Vorgeschichte der baltoslavischen Akzentuierung. Beiträge zu einer vereinfachten Lösung*, u: B. Barschel & alii (Hg.) *Indogermanisch, Slawisch und Baltisch*, Sagner, München 1992, 173-202.
- H. Rix, *Historische Grammatik des Griechischen*, Wissenschaftliche Buchgesellschaft, Darmstadt 1976.
- M. Samilov, *Zero-Grade Laryngeals as *o in Slavic*, *Xenia Slavica* 1975: 179-168.
- W. R. Schmalstieg, *An Introduction to Old Church Slavic*, *Slavica*, Cambridge 1976.
- W. P. Schmid, *Zur Dehnstufe im Baltischen und Slavischen*, u: *Festschrift Herbert Bräuer*, Köln 1986, 457-472.
- G. Y. Shevelov, *A Prehistory of Slavic*, Winter, Heidelberg 1964.
- R. Slonek, *Some Reflexes of the IE Laryngeals in the Slav Prosodic Paradigms*, Hakkert, Amsterdam 1979.
- C. Stang, *Slavonic Accentuation*, Universitetsforlaget, Oslo 1957.
- C. Stang, *Vergleichende Grammatik der Baltischen Sprachen*, Universitetsforlaget, Oslo 1966.
- A. Vaillant, *Le problème des intonations balto-slaves*, *Bulletin de la Société de linguistique de Paris* 37 2/1936, 109-115.
- A. Vaillant, *Grammaire comparée des langues slaves, T. 1, Phonétique*, Lyon 1950.
- C. Watkins, *Evidence in Balto-Slavic*, u: W. Winter (ed.) *Evidence for Laryngeals*, Mouton, The Hague 1965, 116-123.
- W. D. Whitney, *Sanskrit Grammar*, Harvard University Press, Cambridge 1960.

SUMMARY

THE REFLEXES OF THE PROTO-INDO-EUROPEAN LARYNGEALS IN THE SLAVIC LANGUAGES

In this paper I discuss several sound changes involving the PIE laryngeals and their reflexes in Proto-Slavic. Particular attention is made to the relative chronology of the earliest Balto-Slavic sound changes, as well as to the problem of the origin of the Balto-Slavic intonations. I argue that the PIE laryngeals first merged into a single segment in Proto-Balto-Slavic, which was subsequently lost in most positions, but preserved in syllable onset until the Proto-Slavic period it is also claimed that Winter's law and De Saussure-Bezenberger's law can be subsumed under a more general rule which explains the origin of the Balto-Slavic acute intonation. The approach suggested in this paper can help us understand the (Balto-)Slavic accentological changes from a typological and areal perspective. But it can also shed some new light on some hitherto poorly understood phenomena, e.g., the origin of the mparticiple in Balto-Slavic, or the metathesis seen in OCS *kamy* "stone" vs. Lith. *akmuõ*.